

**XALQ MAQOLLARINING STILIZATSIYASI VA TARJIMASIDA
LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARNING IFODALANISHI: SUN’IY
INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI**

Rahimova Shahzoda Do‘stmurodovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Xorijiy til va adabiyoti kafedrası o‘qituvchisi

E-mail: englishteacher1909@gmail.com

Tel.: 978103737

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23499696>

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalq maqollarining stilizatsiyasi va tarjimasida namoyon bo‘ladigan lingvokulturologik xususiyatlar hamda ularni o‘rganish jarayonida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqollarda xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, milliy qadriyatlari, axloqiy qarashlari va madaniy stereotiplari qisqa, obrazli va semantik jihatdan zich shaklda aks etadi. Shu sababli maqollarni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda faqat lug‘aviy muvofiqlikni ta‘minlash yetarli emas, balki ularning milliy-madaniy mazmunini ham saqlash talab etiladi. Maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi maqollar misolida stilizatsiya, ekvivalentlik, muqobillik va lingvokulturologik moslashtirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy sun’iy intellekt vositalarining maqollarni izlash, tasniflash, dastlabki tarjima qilish, semantik qiyoslash va o‘quvchilarning mustaqil tahlil faoliyatini tashkil etishdagi imkoniyatlari yoritiladi. Sun’iy intellekt tarjimon yoki o‘qituvchining o‘rnini to‘liq egallovchi vosita emas, balki lingvistik va pedagogik faoliyatni qo‘llab-quvvatlovchi texnologik vosita sifatida qaraladi.

Kalit so‘zlar: xalq maqollari, lingvokulturologiya, stilizatsiya, tarjima, ekvivalentlik, ingliz tili, o‘zbek tili, sun’iy intellekt, ta‘lim texnologiyalari, til o‘rgatish

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida xorijiy tillarni o‘qitish jarayonida til birliklarining faqat grammatik va lug‘aviy xususiyatlarini o‘rganish bilan cheklanib qolmasdan, ularning ortida mujassam bo‘lgan milliy-madaniy mazmunni anglash ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, xalq maqollari milliy tafakkur, tarixiy tajriba, axloqiy qarashlar va ijtimoiy munosabatlarni ixcham hamda obrazli shaklda ifodalovchi muhim lingvomadaniy birliklardan biridir.

Maqollar tarkibidagi ayrim obrazlar, ramzlar, metaforalar va baholovchi birliklar muayyan xalqning madaniy tajribasi bilan chambarchas bog‘liq. Shu sababli ularni boshqa tilga tarjima qilish jarayonida so‘zma-so‘z tarjima ko‘pincha asl mazmunni to‘liq ifodalay olmaydi. Tarjimon oldida nafaqat ma‘noni, balki maqolning obrazliligi, uslubiy xususiyati va kommunikativ vazifasini ham saqlash vazifasi turadi.

Hozirgi davrda ta‘lim jarayoniga sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal kirib kelishi mazkur masalani yangi nuqtayi nazardan o‘rganish imkonini bermoqda. Sun’iy intellekt asosidagi tarjima va matn tahlili vositalari katta hajmdagi lingvistik materialni qayta ishlash, o‘xshash birliklarni aniqlash, tarjima variantlarini taqqoslash hamda o‘quvchilarga individual topshiriqlar yaratishda qo‘llanilishi

mumkin. Biroq bunday vositalardan foydalanishda lingvokulturologik mazmunning to‘g‘ri talqin qilinishi, manbaning ishonchliligi va inson tomonidan yakuniy nazorat masalalariga alohida e‘tibor qaratish zarur.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi xalq maqollarining stilizatsiyasi va tarjimasida lingvokulturologik xususiyatlarning namoyon bo‘lishini yoritish hamda ushbu jarayonni ta’limda sun‘iy intellekt vositalari yordamida tashkil etish imkoniyatlarini ko‘rsatishdan iborat.

XALQ MAQOLLARINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Maqol xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi asosida shakllangan, qisqa va tugal fikrni obrazli tarzda ifodalovchi paremiologik birlik hisoblanadi. Uning semantik mazmuni ko‘pincha bevosita ma‘nodan kengroq bo‘lib, muayyan madaniyatga xos assotsiatsiyalarni ham o‘z ichiga oladi.¹

Lingvokulturologik nuqtayi nazardan maqolni tahlil qilishda bir necha jihat muhimdir. Birinchidan, maqolda qo‘llangan obrazlarning milliy xususiyati aniqlanadi. Ikkinchidan, maqol orqali ifodalangan qadriyat va baholash mezonlari o‘rganiladi. Uchinchidan, maqolning muayyan kommunikativ vaziyatdagi funksiyasi belgilanadi.²

Masalan, ingliz tilidagi “A friend in need is a friend indeed” maqoli o‘zbek tilidagi “Do‘st kulfatda bilinadi” maqoli bilan mazmunan yaqin. Har ikkala maqolda haqiqiy do‘stlikning qiyin vaziyatlarda namoyon bo‘lishi g‘oyasi ifodalangan. Biroq ularning obrazli qurilishi va sintaktik shakli bir xil emas. Shu jihatdan bunday birliklarni qiyoslashda faqat so‘zlarning lug‘aviy mosligini emas, balki umumiy konseptual mazmunni hisobga olish lozim.³

Yana bir misol sifatida ingliz tilidagi “Every cloud has a silver lining” maqolini keltirish mumkin. Ushbu maqol qiyinchilik yoki salbiy vaziyatning ichida ijobiy imkoniyat mavjudligini ifodalaydi. Uni so‘zma-so‘z tarjima qilish mazmunning tabiiyligini buzishi mumkin. Demak, tarjima jarayonida maqollarning semantik yadrosi va kommunikativ vazifasini alohida aniqlash zarur.

Shu nuqtayi nazardan maqollarni o‘rganishda to‘liq ekvivalent, qisman ekvivalent, muqobil analog va ekvivalentsiz birliklar kabi tasniflardan foydalanish samarali natija beradi. Bunday tasnif tarjimon yoki tadqiqotchiga qaysi holatda to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjimadan, qaysi holatda esa funksional yoki madaniy moslashtirishdan foydalanish lozimligini aniqlashga yordam beradi.

MAQOLLARNING STILIZATSIYASI VA TARJIMA JARAYONI

Stilizatsiya muayyan matn yoki nutq birligiga ma‘lum uslubiy, milliy yoki janriy xususiyatlarni ongli ravishda singdirish jarayoni sifatida qaraladi. Xalq maqollarining stilistik tabiati ularning qisqaligi, ritmikligi, parallel qurilishi, qofiyadoshligi, metaforikligi va obrazliligi orqali namoyon bo‘ladi.⁴

Maqol tarjimasida asosiy muammo uning shakli va mazmuni o‘rtasidagi muvozanatni saqlash bilan bog‘liq. So‘zma-so‘z tarjima grammatik jihatdan to‘g‘ri bo‘lishi mumkin, biroq asl maqolning obrazliligi va tabiiyligini yo‘qotishi ehtimoli mavjud. Shu sababli tarjimada uch asosiy mezon:

1.Dundes, A. (1980). **Interpreting folklore**. Indiana University Press.

2.Mieder, W. (2004). **Proverbs: A handbook**. Greenwood Press.

3.Mieder, W. (2004). **Proverbs: A handbook**. Greenwood Press.

4.Taylor, A. (1931). **The proverb**. Harvard University Press.

semantik aniqlik, funksional muvofiqlik va lingvokulturologik adekvatlik hisobga olinishi maqsadga muvofiq.⁵

Masalan, ingliz tilidagi “Actions speak louder than words” maqoli o‘zbek tiliga mazmunan “Amal so‘zdan ustun” tarzida berilishi mumkin. Biroq real tarjima vaziyatida maqsad tilidagi tabiiy va funksional jihatdan yaqin maqol yoki iborani tanlash tarjimaning kommunikativ samaradorligini oshiradi.

Maqollar tarjimasida muqobil analoglardan foydalanish ayniqsa muhimdir. Agar ikki tildagi maqollar bir xil kommunikativ vazifani bajarsa, lekin turli obrazlar asosida qurilgan bo‘lsa, ularni funksional jihatdan muqobil birliklar sifatida ko‘rib chiqish mumkin. Bunday yondashuv tarjimada tabiiylikni oshiradi va maqsad tilidagi o‘quvchi uchun mazmunni tushunarli qiladi.⁶

SUN’IY INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Ta’lim jarayonida sun’iy intellektdan foydalanish til o‘rgatish metodikasining yangi imkoniyatlarini shakllantirmoqda. Xususan, maqollarni o‘rganishda sun’iy intellekt vositalari katta hajmdagi matnlarni tezkor qayta ishlash va bir nechta tarjima variantlarini taqdim etish imkonini beradi.⁷

O‘qituvchi sun’iy intellekt vositasidan foydalanib, ma’lum konseptga oid maqollarni guruhlash, ularning umumiy va farqli jihatlarini aniqlash, tarjima variantlarini qiyoslash hamda talabalarga muammoli topshiriqlar yaratishi mumkin. Masalan, talabalarga ingliz tilidagi maqolning bir necha avtomatik tarjima variantini berib, ulardan lingvokulturologik jihatdan eng maqbul variantni asoslash talab qilinadi. Bunda sun’iy intellekt tayyor javob beruvchi emas, balki tahlil uchun material yaratuvchi vosita sifatida qo‘llanadi.

Bunday topshiriq talabalarning tanqidiy fikrlash, tarjima kompetensiyasi va madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Talaba avtomatik tarjimani qabul qilish bilan cheklanmay, uning semantik, grammatik, uslubiy va madaniy jihatdan mosligini tekshiradi.

Sun’iy intellektdan foydalanishning yana bir samarali yo‘nalishi individual ta’lim topshiriqlarini shakllantirishdir. Talabaning til bilish darajasi va ehtiyojidan kelib chiqib, maqollar asosida lug‘at, tarjima, qiyosiy tahlil va ijodiy yozuv topshiriqlarini yaratish mumkin. Shu bilan birga, o‘qituvchi AI tomonidan yaratilgan materialni albatta tekshirishi lozim, chunki avtomatik tizimlar kontekstga bog‘liq ma’no, milliy-madaniy komponent yoki maqolning haqiqiy manbasini noto‘g‘ri talqin qilishi mumkin.⁸

INGLIZ VA O‘ZBEK MAQOLLARINI AI YORDAMIDA QIYOSIY O‘RGANISH

Ingliz va o‘zbek tillaridagi maqollarni sun’iy intellekt yordamida qiyosiy o‘rganish bir necha bosqichda tashkil etilishi mumkin. Birinchi bosqichda tadqiqot mavzusiga mos maqollar korpusi

5.Baker, M. (2018). **In other words: A coursebook on translation** (3rd ed.). Routledge.

6.Newmark, P. (1988). **A textbook of translation**. Prentice Hall.

7.Miao, F., & Holmes, W. (2023). **Guidance for generative AI in education and research**. UNESCO. <https://doi.org/10.54675/EWZM9535>

8.Miao, F., & Holmes, W. (2023). **Guidance for generative AI in education and research**. UNESCO. <https://doi.org/10.54675/EWZM9535>

shakllantiriladi. Ikkinchi bosqichda maqollar mavzu, semantika va obrazlar asosida guruhlanadi. Uchinchi bosqichda avtomatik tarjima variantlari olinadi va ular inson tarjimasini bilan taqqoslanadi. To‘rtinchi bosqichda lingvokulturologik tafovutlar aniqlanadi.

Masalan, “A friend in need is a friend indeed” maqolini o‘rganishda AI dastlab bir nechta tarjima variantini taklif qilishi mumkin. Talabalar ushbu variantlarni o‘zbek tilidagi “Do‘st kulfatda bilinadi” maqoli bilan qiyoslaydi. Natijada ular so‘zma-so‘z moslik bilan funksional ekvivalentlik o‘rtasidagi farqni amaliy ravishda anglaydi.

Shuningdek, sun‘iy intellekt yordamida maqollardagi asosiy konseptlarni aniqlash va ularni tematik guruhlariga ajratish mumkin. Masalan, do‘stlik, mehnat, muhabbat, nafrat, yaxshilik, yomonlik, sabr, vaqt va boshqa konseptlar alohida guruhlariga ajratilib, ikki tildagi maqollar qiyosiy tahlil qilinadi. Bunday yondashuv paremiologik materialni tizimlashtirishni yengillashtiradi.

Biroq AI natijasini ilmiy manba sifatida bevosita qabul qilish to‘g‘ri emas. Maqolning mavjudligi, muallifligi, variantlari va ma‘nosi ishonchli lug‘atlar, paremiologik to‘plamlar hamda ilmiy tadqiqotlar orqali tekshirilishi kerak. Demak, sun‘iy intellektning asosiy vazifasi ilmiy tadqiqotchining o‘rnini egallash emas, balki ma‘lumotni izlash, qayta ishlash va dastlabki tahlil bosqichlarini optimallashtirishdan iborat.⁹

PEDAGOGIK JARAYONDA QO‘LLASH SAMARADORLIGI

Xalq maqollarini sun‘iy intellekt vositalari yordamida o‘rganish xorijiy til darslarini kommunikativ va talaba-markazli tashkil etish uchun qo‘shimcha imkoniyat yaratadi. O‘qituvchi an‘anaviy tushuntirish bilan bir qatorda talabalarni AI yordamida olingan materiallarni tekshirish va baholashga jalb qilishi mumkin.¹⁰

Masalan, “Tarjima detektivi” topshirig‘ida talabalarga bitta maqolning original shakli va AI tomonidan yaratilgan uchta tarjima varianti beriladi. Talabalar variantlarni semantik aniqlik, grammatik to‘g‘rilik, uslubiy tabiiylik va milliy-madaniy moslik mezonlari asosida tahlil qiladi. Keyin o‘z tanlovini dalillar bilan izohlaydi.

Yana bir topshiriqda talabalar bir xil konseptga oid ingliz va o‘zbek maqollarini mustaqil ravishda topib, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini jadvalda aks ettirishi mumkin. AI bu jarayonda dastlabki qidiruv va guruhlash vositasi sifatida ishlatiladi, yakuniy ilmiy xulosa esa talabaning mustaqil tahliliga asoslanadi.

Mazkur yondashuv raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash, mustaqil izlanish va madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini birgalikda rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, o‘qituvchining roli ham o‘zgarib, u faqat axborot yetkazuvchi emas, balki talabaning raqamli vositalardan ongli, mas‘uliyatli va akademik jihatdan to‘g‘ri foydalanishini tashkil etuvchi pedagog sifatida namoyon bo‘ladi.

XULOSA

9.Miao, F., & Holmes, W. (2023). *Guidance for generative AI in education and research*. UNESCO. <https://doi.org/10.54675/EWZM9535>

10.Miao, F., & Holmes, W. (2023). *Guidance for generative AI in education and research*. UNESCO. <https://doi.org/10.54675/EWZM9535>

Xalq maqollari til va madaniyatning o‘zaro uzviyligini yaqqol namoyon etuvchi paremiologik birliklar hisoblanadi. Ularning mazmunida xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlari, dunyoqarashi va ijtimoiy munosabatlari mujassam bo‘lganligi sababli maqollarni tarjima qilish oddiy lug‘aviy almashtirish jarayoni emas. Bunda semantik, funksional, uslubiy va lingvokulturologik omillarni birgalikda hisobga olish talab etiladi.

Ingliz va o‘zbek maqollarini qiyosiy o‘rganishda to‘liq ekvivalent, qisman ekvivalent, muqobil analog va ekvivalentsiz birliklar tasnifi tarjima jarayonining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Stilizatsiya esa maqolning milliy va uslubiy xususiyatlarini saqlash hamda uni maqsad tilining tabiiy nutqiy muhitiga moslashtirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Sun‘iy intellekt texnologiyalari ushbu jarayonni ta‘limda samarali tashkil etish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Ular maqollarni izlash, guruhlash, tarjima variantlarini shakllantirish, matnlarni qiyoslash va individual topshiriqlar yaratishda qo‘llanishi mumkin. Shu bilan birga, AI natijalarining ishonchligini inson tomonidan tekshirish, madaniy kontekstni hisobga olish va ilmiy manbalar bilan verifikatsiya qilish muhim shart hisoblanadi.

Shunday qilib, sun‘iy intellektni xalq maqollarini o‘rganish jarayoniga maqsadli va metodik asosda joriy etish nafaqat tarjima ko‘nikmalarini, balki talabalarning lingvokulturologik, raqamli va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baker, M. (2018). **In other words: A coursebook on translation** (3rd ed.). Routledge. <https://www.routledge.com/In-Other-Words-A-Coursebook-on-Translation/Baker/p/book/9781138666870>
2. Dundes, A. (1980). **Interpreting folklore**. Indiana University Press. <https://iupress.org/9780253202406/interpreting-folklore/>
3. Honeck, R. P. (1997). **A proverb in mind: The cognitive science of proverbial wit and wisdom**. Lawrence Erlbaum Associates. <https://www.routledge.com/A-Proverb-in-Mind-The-Cognitive-Science-of-Proverbial-Wit-and-Wisdom/Honeck/p/book/9781138988118>
4. Miao, F., & Holmes, W. (2023). **Guidance for generative AI in education and research**. UNESCO. <https://doi.org/10.54675/EWZM9535>
5. Mieder, W. (2004). **Proverbs: A handbook**. Greenwood Press. <https://www.bloomsbury.com/us/proverbs-9780313326981/>
6. Newmark, P. (1988). **A textbook of translation**. Prentice Hall. <https://search.worldcat.org/title/19502513>
7. Taylor, A. (1931). **The proverb**. Harvard University Press. <https://search.worldcat.org/title/574481274>
8. Whiting, B. J. (1989). **Modern proverbs and proverbial sayings**. Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674864153>